

חייטים עניים, מעילים וגלגולים

נירה קרן

ספרו המקסים של שלמה אבס, "חייט, מעיל וסיפור"¹ (איורים לא פחות מקסימים של דני קרמן) עורר אצלי אסוציאציות ספרותיות אחדות שבהן רציתי לשתף את קהל הקוראים. לצורך זה אדגים בקצרה כמה קטעים משמעותיים מן הסיפור עצמו ועליהם ארחיב את הדיבור לאחר מכן.

הסיפור מתחיל כך: "איש עשיר נתן לחייט עני יריעת בד גדולה ואמר לו: "הרבה שנים אתה תופר לי בגדים, ואילו אתה עני ואין לך אף פעם בגד חדש. הרי לך יריעת בד, שתוכל לתפור פעם אחת בגד יפה לעצמך."

לפנינו התחלה יוצאת דופן. חייטים עניים ולעיתים גם תופרות ואורגות עניות מאכלסים בעיקר את הספרות העממית. הללו מחייטים ותופרים לשליטים, למלכים ולאנשי שררה, ואילו הם עצמם אינם לובשים את מעשה ידיהם. על מצב דומה שהתרחש מחוץ לסיפורנו, בספירה החוץ-ספרותית, מספר לנו האיש העשיר בהערת אגב, ללא פיתוח של עובדה זו.

בסיפורנו מתרחש אם כן היפוך: האיש העשיר מראה נדיבות יוצאת דופן ומאפשר לחייט העני לתפור מלבוש לעצמו.

אבס מודע למתכונת המסורתית של חייט עני תופר לעשיר, והופך את הקערה על פיה. בכך הכניס גוון אישי ויצירתי אל תוך מסגרת שבדרך כלל שומרת על מרכיביה האופייניים. מעתה מעניין לצפות ולראות כיצד החייט בר המזל יתפקד במצבו הבלתי צפוי.

בשני סיפורים ידועים של ש"י עגנון בענייני מלבושים, חייטים ותפירה, נמצא את המוטיב המסורתי שהזכרתי לעיל. הסיפור "המלבוש"² מתחיל כך:

¹ שלמה אבס, **חייט, מעיל, סיפור**, עגור הוצאה לאור בע"מ, ללא תאריך.
² ש.י. עגנון, "המלבוש", מתוך **עד הנה**, עמ' שה-שכ, הוצאת שוקן, תש"ך.

"חייט אחד היה יושב ועוסק במלבוש עם פנות היום. המלבוש עשוי היה לשם השר והאריג מובחר שבמובחר... החייט זקן היה ועיניו לא שימשו כל צורכן ואף ידיו רפויotes היו, והחמה כבר עמדה לשקוע והמלאכה עדיין לא נגמרה."
בסיפור השני "שלוש אחיות"³ ההתחלה היא כזאת:

"שלוש אחיות דרו בבית אפל והיו תופרות כלי לבן לאחרים. מאור הבוקר עד חצות לילה, ממוצאי שבת עד ערב שבת עם חשיכה לא זזו מאצבעותיהן לא מספריים ולא מחט ולא פסקה גניחה מליבן, לא בימות החמה ולא בימות הגשמים. אבל ברכה לא ראו בעמלן... פעם אחת נתעסקו בעשיית כתונת נאה לכלה עשירה."

איזו אווירה שונה בסיפורו של אבס לעומת שני סיפוריו של עגנון. בסיפור של אבס החייט עני באופן מסורתי, אבל הוא נהנה מיחסו של האיש העשיר אליו ובעקבות זאת נוצר ההיפוך הספרותי שהצבעתי עליו קודם לכן. החייט העני יתפור לעצמו ולא למיחסים ממנו. זהו סיפור של אופטימיות מרנינה כבר מתחילתו, סיפור ששובר סכימה ספרותית מסורתית. ואילו בשני סיפוריו של עגנון, החייט והתופרות הם עניים מרודים וכל מלאכתם היא למען אחרים, מבורכים מהם. הסיפורים הללו צבועים בצבעים קודרים ואפלים. הם מתרחשים תוך כדי מתח עצום ומאמץ שלא יצלח לסיים את מלאכת התפירה. באין יכולת לעשות כן, כבר מן ההתחלה אפשר להניח שהסיפורים הללו ייגמרו בקטסטרופה. החייט העני והשמח של שלמה אבס תפר לעצמו בתחילה מעיל ארוך ומפואר. כעבור ימים רבים המעיל הארוך נשחק והתבלה. ישב ותפר מעיל קצר ומהודר. משגם זה התבלה תפר לו עליונית, ממנה תפר לו כובע, ומן הכובע השחוק תפר כפתור. משזה התבלה רצה החייט לזרוק את הכפתור,

"אך פתאום ראה שיש בכפתור עוד מספיק בד טוב לעשות ממנו סיפור. לקח מספריים, חתך אחת ושתיים, ואז תפר, תפר, תפר, ועכשיו היה לחייט סיפור נהדר, לא יאומן כי יסופר, והחייט סיפר וסיפר את הסיפור, סיפר אותו פה וסיפר אותו שם, וסיפר אותו בכל מקום שאפשר. ומשום שהיה זה סיפור נהדר, הוא אף פעם לא התבלה ותמיד תמיד נשאר."

³ ש. ג. עגנון, "שלוש אחיות", מתוך **אלו ואלו**, עמ' קצו-קצז, הוצאת שוקן, תש"ד.

סופו של הסיפור כבר אינו עוסק בחומרים מתכלים. הוא מתרכז באמנות וביצירה שאינם נכחדים ואינם מתבלים. ישנו בסיפור אם כן מעבר מן החומר אל הרוח, מצד אחד התבוננות באיכותו המשתנה והנגמרת של החומר ומצד שני פליאה והערכה אל מול היצירה והאמנות התמידיות.

בספרה של נורית זרחי "בוטיק סיגי וחוט"⁴ שבו העכבישה סיגי אורגת שמלת חתונה לנסיכה תמי, ישנה התייחסות דומה לעבודתה של העכבישה. גם פה, לקראת סוף הסיפור, מתברר שתפירת השמלה היא יצירה אמנותית מיוחדת במינה ועל כך אומרת סיגי: "זה העניין עם אמנות, מי שטווה פעם טווה תמיד." במלים אחרות יצירת האמנות איננה מסתיימת לעולם.

ואולי גם סיגי, שהיא עכבישה עם שם אנושי, היא מעין התופרת הענייה, אך גם אמנית ויוצרת, "שתופרת", אך למען נסיכה. בסולם ההירארכי העכבישה היא רק עכבישה והנסיכה – בת מלכים מיוחסת. באופן עקיף נכנס לכאן, כמטען תרבותי, מוטיב החייט העני והלקוח המכובד.

בתחילת ספרו של אבס נאמר שהסיפור מסופר מחדש על פי מקור אחר. השאלה הנשאלת היא מהו מקור הטקסט הזה. אחר חיפושים מצאתי את ספרו של סימס טבק "המעיל המופלא של יוסף"⁵ שדומה מאד בתוכנו ובמבנהו לספרו של אבס ונותן תשובה חלקית לשאלה זו. כותב סימס טבק לקוראיו: "כשהייתי ילד קטן אהבתי שיר אחד בידיש "האב איך מיר מאנטעלע", או בתרגום לעברית "היה לי מעיל קטן". לפני שנים כתבתי בהשפעת השיר ספר שנקרא "ליוסף היה מעיל קטן" (זהו השם במקור האנגלי. בתרגום העברי "המעיל המופלא").

⁴ נורית זרחי, **בוטיק סיגי וחוט**, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1995.
⁵ סימס טבק, **המעיל המופלא של יוסף**, כנרת בית הוצאה לאור, 2001.

והרי בקצרה תוכנו של הספר הזה:

"היה לו ליוסף מעיל ארוך, שחוק, ישן ובלוי. מעיל משבצות. מה אפשר לעשות? אז עשה ממנו מעילון עליון ומיהר לו לשוק של יום ראשון. משנשחק זה עשה אפודה, ואחר כך צעיף מהודר; וממנו עניבה וממנה מטפחת לצוואר. אחריה כפתור, אותו חיבר לזוג מכנסיים בצד, כפתור שנפל ונעלם. כפתור משבצות, מה אפשר לעשות? "עצוב לספר, עצוב גם לומר, מהמעיל של יוסף לא נשאר שום דבר. אז ישב יוסף וכתב על זה סיפור קצר."

בשונה משלמה אבס, מתהליך הבליה של המעיל לאחר גלגוליו השונים לא נשאר ליוסף דבר. אצל אבס מן המעט שנשאר יוצר החייט סיפור, שריד של חומר שהופך למעשה אמנות. אצל סימס האין והכליה דוחפים אותו לכתוב סיפור על... סיפורו של סימס נובע אם כן ממקורות אחרים ומצרכים שונים.

אליהו הכהן, מומחה וידען בתחום השירה המושרת, כותב לי בתשובה על שאלתי על מקור הסיפור: "המקור הוא שיר עם שטרם הובררה זהותם של מחברו ומלחינו. הוא נמנה עם קבוצת שירי העם היהודיים אודות בעלי המלאכה השונים וכרוך בהווי ה"שניידערלס", החייטים היהודים של מזרח אירופה. זהו שיר על חייט, ככל הנראה מתמחה, שהיה לו מעיל חדש לא מוצלח ועל כן ניסה לעשות ממנו מיני לבוש אחרים. לאחר שרשרת ניסיונות כושלים הצליח בסופו של דבר לעשות ממנו כיס".

אליהו הכהן תירגם את השיר תרגום חופשי ואף הוסיף הערות בסופו. והנה תוכנו של השיר:

היה לי מעילון מבד חדש שלא היה מתאים (בתרגום מילולי:
שאי אפשר להחזיקו ביד), על כן נמלכתי בדעתי ועשיתי ממנו
קפוטה, אלא שגם הקפוטה לא יצאה מתאימה ועל כן נמלכתי
בדעתי ועשיתי ממנה מכנסיים, וכשגם הם לא יצאו ראויים
נמלכתי בדעתי ועשיתי מהם חזייה, ולאחר שגם החזייה לא
יצאה מוצלחת נמלכתי בדעתי ועשיתי ממנה כיס.

ממשיך וטוען אליהו הכהן: "השיר הזה מבוסס לדעתי על סיפור עממי, שבו המעיל עובר גלגולים רבים יותר מאלו שנמנו בשיר ואינו נגמר בכיס כמו בשיר אלא בכפתור... אגב, עד כמה שהסיפור נראה תמים ונאיבי יש בו לא מעט מוסר השכל ואמיתות אוניברסליות."

אליהו הכהן מצביע על שיר העם האנונימי כיסוד לספריהם של אבס וסימס. אלא שהוא מוסיף וטוען שהשיר עצמו התגלגל לו מסיפור עממי נאיבי ותמים, לכאורה, כמו שאופייני לסיפורי עם שונים.

מעניין ובלתי ברור לי מהיכן שאבו הן אבס והן סימס את סופם של הסיפורים שלהם על אודות יצירת הסיפור, שממלא את החלל בעקבות כליית החומר. אין כל ספק שכל אחד בדרכו הוסיף נדבך חשוב ומשמעותי למקור. תוספות אלה חורגות מן המהלך של הטקסט העממי ומאפשרות ביטוי אישי ויצירתי. כפי שניסיתי להראות עד כה מכיל הסיפור של אבס שני מוטיבים בולטים: האחד הוא החייט העני התופר לבני עשירים כמסורת הסיפור העממי והשני הוא מוטיב הגלגול.

למוטיב הגלגול יש הופעות אחדות. קודם כל וראשית לכל מקורם של כל הסיפורים הן של אבס והן של סימס, וכן של קדיה מולודובסקי ב"גלגולו של מעיל" ואצל יורם טהר לב ב"המעיל" (שעליהם ארחיב מאוחר יותר), בשיר או בסיפור עממי, שהזיהוי של מחברם וזמנם אינו פשוט וקל. המקור הצמיח אם כן ענפים אחדים, והתגלגל לו לנוסחים אחדים של סיפורים ושירים.

הפנים האחרות של הגלגול נוכחות בתכני הטקסטים עצמם. אולי הביטוי ההולם ביותר לכך הוא שם היצירה של קדיה "גלגולו של מעיל".⁶ בכל הטקסטים המדוברים לעיל, המעיל, שהוא גיבור היצירה, עובר מטמורפוזת גמורה עד להתכלותו המוחלטת. אצל אבס וסימס ואצל יורם טהר לב מתגלגל המעיל מהווייתו המקורית עד לסיפור ועוד סיפור ושיר. אצל קדיה הסכימה הזאת שונה. המעיל נשאר לכאורה מעיל, שעובר מיד ליד, מילד לילד, אבל תוך כדי גלגוליו הוא משתנה ומתכלה לקראת היעלמותו המוחלטת. גם כן גלגול, אבל בנוסח שונה.

אצל טהר לב⁷ הופך המעיל הישן של האב ממלחמת העולם, בידי האם הכל יכולה, לחולצה, לילקוט, לבגד ים, לממחטה ולשום דבר:

"ויום אחד נכנס אלי האומץ לחזה
וממש משום דבר עשיתי את השיר הזה...
ואם ירצה השם עוד יזמרו אותו כולם
יקנו את התקליט שלי באהבה וגיל
ואולי אני אעשה קצת כסף ואקנה גם לי מעיל."

⁶ קדיה מולודובסקי, פתחו את השער, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1995, ע' 41-36.
⁷ יורם טהר לב, "המעיל" (אמא לא זורקת שום דבר). הלחן: עוזי חיטמן.

יש בשירו של טהר לב ניחוח של עולם מודרני ממוסחר, שבו הכסף יכול לקנות מאויים, ולהחיות חוויות ראשוניות.

הצד הנוסף של הגלגול מוצא את ביטוי בתהליך ההתכלות של החומר ועד להפיכתו לישות רוחנית. כך בשלושת הטקסטים שעסקתי בהם קודם לכן. האין הופך ליש ובכך מודגשים ערכם ומשמעותם של הנכסים התרבותיים והרוחניים.

נחזור ונתבונן בנוסחים השונים של הטקסטים:

אצל אבס הופך המעיל הארוך

למעיל קצר ומהודר

לעליונית,

לכובע,

לכפתור.

לסיפור.

אצל סימס, המעיל ארוך, שחוק ובלוי, מעיל משבצות, הופך למעילון עליון,

לאפודה,

לצעיף מהודר,

לעניבה,

למטפחת לצוואר,

לכפתור,

לשום דבר

לסיפור על...

השיר האידי מתחיל
במעילון מבד חדש,
הופך לקפוטה,
למכנסיים,
לחזייה,
לכיס.

ואצל טהר לב
ממעיל ישן ממלחמת העולם,
לחולצה,
לילקוט,
לבגד ים,
לשום דבר,
לשיר.

הרעיון בגלגולו של מעיל הוא: הצטמצמותו של שלם עד להיותו פריט קטנטן או שום דבר. או עד להיותו "משהו" בספירה אחרת. כי אין בעולמנו כליה טוטלית. לסיכום :

ברשימה זו ניסיתי להסב את תשומת ליבם של הקוראים לשני מוטיבים שנמצאים בספרו של שלמה אבס. האחד, מוטיב החייט העני שתופר לעשירי עם, ועיצובו בטקסטים שונים. המוטיב השני הוא גלגולו (של מעיל) על הופעותיו המגוונות. כמו כן, ניסיתי לתפור יחיד מעילים, חייטים, גלגולים וסיפורים ולהצביע על כך, שלא כמו המעילים, שמתבלים ומתכלים, היצירה האמנותית עומדת איתנה ומעשירה את חיי הרוח והנפש שלנו לתמיד.